
Akademik Ferdo Bašić
Hrvatska akademija znanosti i umjetnosti
Trg Nikole Šubića Zrinskog 11
10000 Zagreb
ferdo.basic1@gmail.com

Primljeno/Received: 11. XII. 2023.
Prihvaćeno/Accepted: 1. III. 2024.
Rad ima dvije pozitivne recenzije
Izvorni znanstveni rad
Original scientific paper
DOI: 10.47325/zj.7.8-9.13

UDK 338.43(497.5)

HRVATSKA TOSCANA – IZNADVREMENSKA VIZIJA RAZVOJA POLJOPRIVREDE ĐAKOVAČKO-SRIJEMSKOG BISKUPA JOSIPA JURJA STROSSMAYERA

„Rad je najmilija molitva Bogu, i ja ne znam ljepšega i Bogu ugodnijeg prizora, nego kada težak na njivi svojoj oči u nebo upre ter iz sve duše zavapi: Bože! Blagoslovi trud i posao moj!“

Josip Juraj Strossmayer 1860-ih

„Malo koja država je ostvarila uspješan razvitak, a da prethodno ili istodobno nije razvila poljoprivredu.“

Akademik Vladimir Stipetić, 1993.

Sažetak: Poplava termina o održivom razvoju, svakog s pretenzijama za *evergreen upotrebu*, pokazuje hvalevrijednu maštovitost autora, no mnogi od njih ne donose novosti, zapravo su *deja vu* (već viđeno). Razlika su, iznad vremena riječi đakovačkog biskupa-utemeljitelja HAZU iz sintagme *Hrvatska Toscana* kojom on u viziji austro-slavenske federacije vidi i opisuje mjesto Hrvatske u njoj. Ni poslije oko stoljeća i pol te riječi nije zasjenilo vrijeme: danas, na vrhuncu antropocena ih vidimo kao najavu *održivog razvoja* postindustrijskog društva. Ishodište vizije je fiziokratska misao francuskog ekonomiste, a njenu provedbu onodobno je prekinuo atentat Gavrila Principa *vizionara drugačijeg svijeta* u Sarajevu, koji će pokrenuti prvi svjetski ratni sukob u burnom 20. stoljeću. Rad se osvrće na povijesni razvoj poljoprivrede na hrvatskim prostorima od početka sjeditelj-

skog života u neolitiku (Vinkovci, Vučedol), preko dolaska Hrvata na panonski prostor i Starog Rima, a iscrpnije raščlanjuje aktualna globalna preslagivanja, kojima je zahvaćena i žitnica Europe i svijeta, da bi se fokusirao na sintagmu duhovnog vođe Hrvata svoga vremena đakovačko-srijemskog biskupa Josipa Jurja Strossmayera *Hrvatska Toscana*. Ta vizija sugerira željeni položaj Hrvatske u nikada stvorenoj, a s dobrim namjerama, u onodobnom duhu vremena vizionarski osmišljenoj austroslavenskoj federaciji. Kao vizija održivog razvoja sintagma *Hrvatska Toscana* ispred i iznadvremenski oslikava odnos biskupa J. J. Strossmayera prema poljoprivredi i težaku na oranici, izrečena daleko prije antropocena i spektakularnih promjena u njemu. Svevremenost sintagme *Hrvatska Toscana* potvrdit će događaji koji se nižu na geopolitičkom atlasu svijeta, potvrđujući samodostatnost u proizvodnji hrane kao logičnu težnju svake države u kreiranju razvoja. Jer nema razvijene zemlje bez razvijene poljoprivrede. Marginalizacija obveza prihvaćenih potpisom Rimske deklaracije Svjetskog skupa o hrani (Rim 1996.), kao i brige o ruralnim vrijednostima kojim sve zemlje članice EU daju prioritete skupo nas stoji, ne samo zbog cijene uvoza hrane i njenih posljedica u turizmu, već još više kao posljedica demografskog rasula, nedvojbenog učinka te sasvim nepotrebne marginalizacije, kojoj su korijeni u ideologiji kojoj je drugdje isteklo vrijeme. K tomu, ratni sukobi (Ukrajina/Levant) otkrivaju ranjivost kopnenih, morskih i zračnih dostavnih pravaca u svjetskoj razmjeni roba i slabosti oslonca na uvoz. Zbog niza razloga, ponajviše zbog gospodarske, socijalne i okolišne održivosti, izgledno je da će održiv razvoj u postindustrijskoj epohi antropocena oslonac naći u „globalnom povratku korijenima“, što znači „na fotosintezi temeljenim gospodarskim granama“ odnosno poljoprivredi, s kojom je kultura, odnosno civilizacija, i počela – prerađi hrane, krajobrazu, turizmu i valorizaciji umjetnosti na način *Hrvatske Toscanne*.

Ključne riječi: *Hrvatska Toscana*, razvoj temeljen na fotosintezi, održiva intenzifikacija poljoprivrede, samodostatnost hrane.

UVOD – TEORIJSKE OSNOVE

„Crtalo pluga i oranje prethodi polaganju sjemena u tlo, potom ono klije i niče, a klorofil ponika Suncu daje znak za puštanje „u pogon“ jedinstvene (bio)kemijske ‘tvornice’ – biljke, koja u ‘proizvodnom procesu’ kao jednu od ‘sirovina’ troši CO₂, a osim hrane za sve heterotrofe, ‘proizvodi’ i u atmosferu vraća kisik i tako na Zemlji održava aerobiozu. Ta tvornica je ključ održivog opstanka *Homo sapiens* (plant-reliant sustainable survival of *Homo sapiens*) na zeleno-plavom planetu – Gei.“

Isječak iz: *Tlo kao nit živopisne tkanice Slavonije, Baranje i Srijema*, 2022.

Uvod

Koliko god nam povijest „nije išla na ruku“, mi Hrvati ne bi trebali olako smesti s uma činjenicu da smo dio svoje povijesti dijelili vrijednosti pod krunom dva moćna poljoprivredni naklonjena carstva. Najprije je to bilo Rimsko Carstvo, s naprednom poljoprivredom stasalom na iskustvu ishodišta sjediteljskog života u *plodnom polumjesecu* – u Mezopotamiji, na rubu Sredozemlja,⁵⁴⁵ a stoljećima poslije Habsburška Monarhija, kao predziđe kršćanske Europe. Tu smo u 19. stoljeću zahvaćeni utjecajem fiziokratske ekonomske škole, koju je utemeljio Francois Quesney (Fransoa Kenej), koja polazi od postavke kako „sva dobra na Zemlji dolaze iz tla“. Habsburška Monarhija tu školu prihvaća i pretače u razvoj poljoprivrede i šumarstva, uvodi zemljišne knjige, donosi zakon o katastru i o šumama, uvodi stručno obrazovanje na trajno važećim načelima te škole, koju Austrija s malo odstupanja slijedi do danas.

Na valu tih povijesnih kretanja u nas dolazi do ukidanja kmetstva kao prijelomnog događaja na crti *Hrvatske Toscanne*, na kojega se nastavlja osnutak *Hrvatsko-slavonskog gospodarskog (poljoprivrednog) društva* -1841. godine (biskup Haulik, ban Jelačić i drugi duhovni i svjetovni dostojanstvenici) koje na jugu Europe promovira i praktično provodi vrijednosti poljoprivrede i ruralnog života. Već 1845. osniva se *Gospodarski zavod* na Ksaveru u Zagrebu koji osposobljava seosku mladež u vrtlarstvu, voćarstvu, pčelarstvu i svilarstvu; 1853. pokreće zamisao, koja se ostvaruje 1860. kada počinje s radom *Kraljevsko gospodarsko i šumarsko učilište u Križevcima*,⁵⁴⁶ kao jedno od žarišta intelektualnog života Hrvatske, lučonoša obrazovanja seoskih gospodarara za vođenje modernih veleposjeda obitelji uglednika (Savoyski, Zrinski, Odiscalchi, Eltz, Drašković, Pejačević, Oršić, Janković, Vraniczany i dr.), promičući moderna dostignuća poljoprivrede svoga doba. A na koncu toga niza, podružnica Hrvatsko-slavonskog gospodarskog društva u Osijeku 1916. godine osniva *Agrikulturno-kemijski zavod*, danas *Poljoprivredni institut Osijek*.

U prvoj zajedničkoj državi – monarhiji južnih Slavena (bez Bugara) Hrvatska nastavlja razvoj na deklarativno istim načelima koje prihvaća i slijedi najprije hrvatski, a zatim i lider seljaka Kraljevine SHS – *hrvatski Gandhi* Stjepan Radić. Premda u antifašističkom otporu tijekom Drugog svjetskog rata partizanske vojne jedinice nose ime Stjepana Radića, u poslijeratnoj komunističkoj/socijalističkoj Jugoslaviji spomen bana Josipa Jelačića, koji je ukinuo kmetstvo,

⁵⁴⁵ O životnim vrijednostima toga vremena rječito govori podatak kako je Rimski imperator Dioklecijan, uživajući u Splitu, privučen izazovom uzgoja kupusa odbio ponuđenu mu krunu Rimskog Carstva... a kupusom osvojio rimsku tržnicu...

⁵⁴⁶ Za ravnatelja i učiteljski zbor po osobnoj intervenciji J. J. Strossmayera iz Praga na križevačko učilište dolaze iskusni i uspješni organizatori i voditelji obrazovanja u poljoprivredi Karel Lambl i Gustav Vichodil.

i seljačkog tribuna Stjepana Radića, koji je položio život na crti razvoja obilježenog sintagmom *Hrvatska Toscana*, je bilo zabranjeno u pjesmama tadašnjega puka.⁵⁴⁷

U drugoj Yu-državi, općenito uređenijoj od monarhije Karađorđevića, selo je marginalizirano i potisnuto, a biti seljak u tom vremenu postaje sinonim za životni neuspjeh. Na tamnu stranu povijesti bilježimo i to da je biti moderan, sposoban i bogat seljak bio neprijateljski čin, jer je takav nazvan kulak i proglašen neprijateljem države. Na istu stranu bilježi se i prisilni otkup, koji je u svijesti seoskog življa ostavio trajne duboke traume i ožiljke.

Stanje se vidno popravlja tek poslije raskida „bratskog saveza s prvom zemljom Oktobra“, kada se, kao potpora zemlji koja se odvojila od proleterke internacionale, američki politički i gospodarski krugovi preporučaju, a vlast prihvaća na plodnim tlima hrvatske Panonije – zapadnog Srijema, Baranje i Slavonije formirati državne veleposjede – poljoprivredne kombinata, po uzoru na američke farme. Neki od njih, kao PIK Belje i VUPIK – Vukovar nastavljaju stoljetnu tradiciju za svoje vrijeme vrlo uspješnih obiteljskih veleposjeda (Eugen Savoyski, grofovi Eltz).⁵⁴⁸ Na oranicama i u stajama kombinata rade stručnjaci obrazovani na našim učilištima – fakultetima i znanstvenim institutima, sa specijalizacijom u SAD-u, na krilima znanosti, u povoljnim agroekološkim uvjetima, gdje postižu zavidne, svjetske rezultate u poljoprivredi i preradi hrane. Nije dugo trebalo da Hrvatska postane izvoznik hrane (u druge jugoslavenske republike i inozemstvo), što je za sobom, kao uostalom u svim razdobljima napretka poljoprivrede, povuklo opći napredak društva i rast životnog standarda u državi. To se potkraj Yu-države proteže i na selo, gdje stručne službe kombinata svojim savjetima i analizama u laboratorijima razvojnih službi kombinata opslužuju i selo; ono se gospodarski uzdiže, „staje na noge“ i nažalost nakratko doživljava revitalizaciju i napredak.⁵⁴⁹ Velikosrpska agresija na Hrvatsku i rat te obrana prekidaju taj napredak, a poslijeratni donositelji odluka, kombinata-nositelje proizvodnje, (kakovog-takvog) tržišta hrane i izvoza, uklanjaju s gospodarske scene i oslanjaju

⁵⁴⁷ Pjesma njemu u spomen, što bi je prigodno (vjenčanje, odlazak u vojsku, rođendanska slavlja) na slavonskim šorovima zapivali potkresani mladi, kažnjavala se bezuvjetnim zatvorom... Povjesničari kvalificiraniji od autora su nam ostali dužni makar s povijesne distance rasvijetliti ta poglavlja naše povijesti, što je „tek naćeo“ veliki mirotvorac i predsjednik HAZU akademik Ivan Supek.

⁵⁴⁸ Kako veleposjed Belje traje od 1697. kada ga Leopold I. poklanja Eugenu Savoyskom za ratne zasluge u borbi protiv Osmanlija, a VUPIK – Vukovar se razvija iz veleposjeda obitelji Eltz, koja je 1736. godine kupila ogromni posjed s 35 naseljenih mjesta i izgradila dvorac Eltz. Oba PIK-a, Belje u Baranji i VUPIK u zapadnom Srijemu su u svjetskom vrhu – do susreta s *bespućima tržišnog gospodarstva na hrvatski način*.

⁵⁴⁹ Svi kombinati su imali stručne službe, s iskusnim, vrhunskim stručnjacima, a PIK Belje i vlastiti institut. Službe su ispočetka znanjem i uslugama servisirali tehnologiju intenzivnog uzgoja bilja i stoke kombinata, a zatim i kooperanata na selu, pa je selo izvrsno organiziranim otkupom gospodarski ojačalo, što je bio oslonac uspješnog otpora velikosrpskoj agresiji.

se na uvoz hrane. Oči im (nažalost nakratko) otvaraju posljedice pandemije Covida-19 i rat u europskoj/svjetskoj žitnici Ukrajini, kojima je prekinut lanac proizvodnje i distribucije hrane pa se nedovoljno snažno, da bi se usjekle u svijet nadležnih, pokazuje kako je vlastita proizvodnja hrane jedino ispravan put, na koji smo tragom *Hrvatske Toscare* bez rezultata ukazivali.

A što se u međuvremenu događalo i što se događa na europskoj i svjetskoj sceni? Prisjetimo se kako je prije pristupa EU-u jedan od stupova na kojima se EU zasnivala bilo upravo selo i ruralni prostor. Razvijene zemlje su ocijenile kako se poljoprivrednici i tradicionalni (sorte, pasmine, sustavi uzgoja) trebaju zadržati čak i u tzv. *less favoured area* – LFA – nepogodnim za život, erozijom tla i demografski devastiranim područjima (planinska područja i otoci), i u tu svrhu odvajati sredstva te ljude pod svaku cijenu zadržati, a afirmirati vrijednosti sela i ruralnog prostora uključujući ruralni turizam. Vladajuća elita u Hrvatskoj prerađivačke kapacitete prehrambene industrije (mlijeko) olako prepušta u ruke kapitalu izvan Hrvatske, selektivno prihvaća samo odabrane teme, pa najednom kao nekovrsni *deja vu* (već viđeno) kao moderne u medijima serviraju (davno napuštene) stare sorte, pasmine domaćih životinja i seoski turizam, a njihovi nositelji na ime njih dobivaju sve veće i veće potpore. Nitko ni ne pita za utrošak tih sredstava i njihov učinak na proizvodnju, a uvoz hrane (na nečije zadovoljstvo) raste. Kako su u EU izvoznici hrane mahom razvijene zemlje, one se tom opredjeljenju hrvatskih donositelja odluka ne protive. U nastalim okolnostima hrvatska politika i znanost stručnjake u poljoprivredi ne treba ili ih treba tek kao „smokvin list za prihvaćanje i pljesak na sceni“. Krupne promjene traže vrijeme, nekim zahvatima je izborni mandat političara prekratak za vidljiv napredak pa se sve promjene sustavno odlažu u nedogled, premda će njihova neminovna provedba s vremenskim odmakom biti mukotrpnija.⁵⁵⁰

Za razliku od hrvatskih, europski poljoprivrednici su visoko obrazovani i izvozno usmjereni, a naš odnos im ide na ruku. Međutim, problemi pitke vode i zdrave hrane, napose kaotične klimatske promjene i onečišćenje okoliša – vode, zraka, tla i hrane, od njih neodložno traže strog pristup i promjenu sustava upravljanja rizičnim postupcima gospodarenja u uzgoju bilja i stoke. Za primjenu znanosti i stručnost u poljoprivredi Europska komisija ima na raspolaganju ogromne kapacitete modernog *Joint Research Centre – JRC, Institute of sustainability*,⁵⁵¹ koji Komisiju servisira podacima nužnim za izradu smjernica (u nas prijevod – direktive)⁵⁵²

⁵⁵⁰ Za provedbu nekih mjera potrebno je više godina od jednog izbornog mandata pa su političarima nepopularne.

⁵⁵¹ Autor je od 1998., dakle godinama prije ulaska Hrvatske u EU do umirovljenja – 2010. godine bio članom savjetodavnog tijela EU komisije za gospodarenje poljoprivrednim zemljištem – *European Soil Bureau Network* Europskog ureda za tlo.

⁵⁵² Prevoditelji ih krivo nazivaju *direktive*, ne znajući da su „direktive“ nekodobno u svijesti vremenšnjih bile *iznad svih zakona*, a zapravo se radi o obvezujućim smjernicama, s pravnom snagom „ispod“ zakona. To govori o potpunoj nespremnosti *naših za ta pitanja nadležnih struktura* za europski

gospodarenja kojima će se ograničiti ili – zabraniti za okoliš (čistu vodu, zdravu hranu i biološku raznolikost) rizični, dakle neprihvatljivi zahvati i sredstva (u pravilu energenti fosilnog porijekla i agrokemikalije, na čiju se proizvodnju također koriste fosilna goriva). Strukture EU-a u rukama imaju smjernice gospodarenja, čiju primjenu europski farmeri doživljavaju kao pritisak na njihovu slobodu i (grubo) kršenje neupitnih (vlasničkih nad tlo-m-zemljištem) prava, pa se, ne bez osnova, osjećaju kao „radnici na svojim imanjima s ograničenim pravom odlučivanja o proizvodnji, jer im postupke određuju smjernice – direktive“ otežavajući im rad bez njima vidljivih probitaka. Suvremeni razvoj teče tako da su vlasnici gena – sjemena kultivara (sorata i hibrida), gnojiva-petrokemikalija i sredstva za zaštitu bilja multinacionalne kompanije, koje namjerno i smišljeno (selekcijom osjetljivih kultivara), stvarajući „glad za agrokemikalijama“, ostvaruju golem profit, a sve – gospodarske, socijalne i okolišne posljedice njihove primjene padaju na brigu zajednice – države članice EU-a. U praktičnoj primjeni pojedinih smjernica EU-a farmerima u beziznimno svim zemljama osim naše kao servis na raspolaganju stoji visoko stručna savjetodavna poljoprivredna služba. Poticaji se u EU-u isplaćuju kao potpora prihodu gospodarstva zbog manje povoljnih uvjeta gospodarenja.⁵⁵³ Ovih dana (konac siječnja, početak veljače 2024.) kao izraz, a ovisno o specifikumu pojedinih država i akumuliranog nezadovoljstva drugim razlozima (pad otkupnih cijena njihovih proizvoda zbog uvoza s konkurentskih tržišta, kreditna politika i *vazdavisoki* porezi, a *vazdamali* poticaji) vidimo traktore na ulicama i trgovima europskih metropola.

MATERIJAL I METODE RADA

Ovaj članak raščlanjuje nažalost (pre)malo poznato djelovanje onovremenog duhovnog vođe hrvatskog naroda, đakovačkog biskupa Josipa Jurja Strossmayera pod sintagmom *Hrvatska Toscana*. Sintagma je korištena u biskupskom krugu za brojne aktivnosti unapređenja javnog života – JAZU (danas HAZU), Sveučilište u Zagrebu, Galeriju JAZU, neogotičku katedralu sv. Petra u Đakovu, niz poljoprivrednih učilišta i kulturnih djelatnosti u svim južnoslavenskim zemljama, rječju svega što slavenske prostore gospodarski i kulturno približava uzoru skladnog spoja povijesnog naslijeđa i prirodnih datosti – poljoprivrede po uzoru na razvijenu talijansku regiju Toscanu.⁵⁵⁴ Slijedili smo trag – učinak koji je ta sintagma ostavila u obrazovanju,

gospodarski krug... one su se očito pripremale za EU strukturama prihvatljive i poželjne uloge kao uvoznika hrane.

⁵⁵³ Naime, u nas je brojnim *fiktivnim proizvođačima* potpora jedini izvor prihoda, kao renta na vlasništvo poljoprivrednog zemljišta.

⁵⁵⁴ Strossmayer je u okvirima povijesne stvarnosti, (vezan crkvenom hijerarhijom), kao apostolski vikar za Srbiju javno djelovao kao najmarkantniji predstavnik liberalnih načela utemeljenih na kršćanskim

produci, nastavi, struci i znanosti i ukupnoj hrvatskoj poljoprivredi. Ona se pokazala kao *sila potisnica* (*driving force*): utemeljenja *Hrvatsko-slavonskog gospodarskog društva* 1841. godine; pokretanja *Gospodarskog lista* (koji izlazi i danas); *Gospodarskog zavoda* na Ksaveru; pokretanja inicijative za osnivanjem gospodarske škole koja je ostvarena otvaranjem Kraljevskoga gospodarsko-šumarskog učilišta u Križevcima 1860.; otvaranja niza obrazovnih ustanova u poljoprivredi – 1875. u Poreču, 1879. u Kaštel Lukšiću., 1855. u Požegi, i 1899. u Iloku. Uvijek su to bili koraci u hodu naprijed, sve bliže *Toscani* u novim okolnostima. Na istom tragu, kao poveznica sa Strossmayerovom vizijom su djela velikana – članova HAZU-a: Kišpatića – prvog autora udžbenika o tlu na nekom od slavenskih jezika; velikih genetičara svjetskog glasa Demereca i Tavčara; velikog agroekologa i pedologa Gračanina; i niz tematskih skupova HAZU-a iz novog vremena, posvećenih obnovi (od rata i/ili potresa) i razvitku poljoprivrede od osamostaljenja Hrvatske.

Aktualna gibanja raščlanjena usporedbom sa 100 gorućih pitanja o značaju i budućnosti globalne poljoprivrede iz pera 56 vrhunskih znanstvenika iz vrhunskih znanstvenih ustanova i sveučilišta cijelog svijeta, članka u uglednom svjetskom časopisu o održivoj poljoprivredi pokazuju da je hrvatska znanost u poljoprivredi i srodnim znanostima dosljedno na tragu Strossmayerove sintagme. Počevši od okruglog stola na ruševinama Petrinje, zatim u pripremi za prijem Hrvatske u EU savjetovanjima održanim u Zagrebu, (Maceljski 1994., Stipetić 1994., Maleš, Maceljski 2000., Matic et al. 2015., Bašić, Tomić 2014., Bašić 2016.), Osijeku (Tomić et al. 2013., 2015.), Vinkovcima (Tomić et al. 2018.) i Splitu obuhvaćene su praktički sve teme, dakako s „ugrađenim“ našim agroekološkim i inim posebnostima.

Na crti misli sadržane u sintagmi *Utemeljitelja HAZU-a* Josipa Jurja Strossmayera održan je i skup „Održivi razvoj poljoprivrede i turizma u kontekstu klimatskih promjena“ u Poreču, nimalo slučajno upravo u Istri, koja „odbacuje staro ruho“ i kroči putem u rastući raskoš *Hrvatske Toscanne* (Tomić et al. 2020.). Posljednji skup znakovita naslova: „Budućnost ruralnog prostora u Slavoniji i Baranji“ održan je u Požegi.

Autor ovog članka se rjeđe viđa u krugu povjesničara, premda su neke postavke s početka njegove karijere (primjerice duboko jesensko oranje) već otpremljene i (p)ostale dio povijesti. Zagovornik vrijednosti fotosinteze u svijet poljoprivrede, pošao je s praga *Hrvatske panonske*

vrijednostima. Strastan je i odlučan pobornik austroslavizma, federalizacije Habsburške Monarhije, ujedinjenja hrvatskih zemalja, slavenske uzajamnosti i jedinstva kršćanskih crkava. Borio se za savez „ugarskih naroda“ protiv mađarskih centralističkih presezanja na jednoj, a bečkog centralizma na drugoj strani. Uz sve manju nazočnost u političkom životu, posebno u vrijeme Khuenova režima, Strossmayer je dosljedno zastupao hrvatsku državopravnu neovisnost pa su bez utemeljenja na granici falsifikata osporavanja koja dovode u pitanje njegovu opredjeljenost. Snažno se zalagao za konkordat između Svete Stolice, Crne Gore i Bugarske da crkveni raskol ne bude prepreka slavenskoj uzajamnosti. Danas u Sofiji jedna ulica nosi njegovo ime, a državna izaslanstva Republike Bugarske prigodno svake godine polažu vijence na njegov spomenik uz palaču HAZU-a i grob u Đakovu.

Toscane – Iloka, znanja o gospodarenju tlom širio je visokim učilištima s područja poljoprivrede: Zagreb, Križevci, Split, Mostar, Sarajevo, pronosio ih svim kontinentima, dosljedno priveržen tlu, oranicama i oračima, tragom sintagme *Utemeljitelja HAZU-a*, nalazeći u njegovoj duhovnoj ostavštini neiscrpane motive.

POVIJESNI PREGLED

Poljoprivreda, zemljoradnja – pripitomljavanjem i uzgojem najprije bilja, potom i domaćih životinja za hranu, postavlja temelj sjediteljskog-sedentarnog života i kulture i pokretač je, središte i svjedok povijesnih uspona i padova koji civilizaciju prate od neolitika, do antropocena.

Za oslik vremena, 150 000 godina od pojave *Homo sapiens* na Zemlji sažmimo u jedan sat: prihvatanje i širenje poljoprivrede *Geom* traje 4,5 minute; zadugo je samo izvor opstanka, samo 1,5 minutu grana gospodarstva; od kojih samo sekundu – dvije ovisi o fosilnoj energiji; a niti toliko sjedi na *optuženičkoj klupi*, kao „krivac“ za klimatske promjene!⁵⁵⁵

Sve je počelo kao sjediteljski život prije oko 12 000 godina na visoravni između Sinaja i Ararata, u vrijeme kada je, kao i Sahara, to područje pod tropskim kišama, s puno jezera, tekućica i bujnom vegetacijom, šume pune divljači, a vode prepune riba, na travnjacima rasla divlja pšenica, ječam i zob.⁵⁵⁶ Što se hrane tiče, priroda je za našeg onodobnog pretka bila nekovrsna *samoposluga* za sve životne potrebe, a on na opskrbu hranom troši neusporedivo manje vremena od suvremenika. Sedentarni način života u neolitiku otvara stranice *never ended story* – *knjige o poljoprivredi*, koju, premda već bogatu, svaki naraštaj dopunjuje novim zapisima i sadržajima, kao *trag svojih stopa u povijesti*. Svaki pojedinac u naraštaju na taj je način dionik povijesti. Od početaka do danas, središnja kultura je pšenica, čije brašno postaje „cement zgrade civilizacije“, a otkriće koje usmjerava povijest, a o njemu se začuđujuće malo piše i govori, je otkriće kruha prije 6 000 godina. Od toga otkrića ognjište okuplja obitelj, a miris kruha ulazi u središte života i molitve (*Kruh naš svagdašnji*), zahvalnosti brojnih religija, koja nije (samo) religijski motiviran čin! Od kultura Mezopotamije i Egipta do danas glavna hrana postaje kruh, a od pića pivo. Sačuvani su poimenični popisi graditelja egipatskih piramida koji su dobivali 4 litre piva i dva kruha dnevno. Pšenici će se kasnije pridružiti kukuruz, riža i krumpir, a od pića najprije vino, a zatim rum (od melase šećerne trske), whiskey, votka (od krumpira), a otkrićem šećera i čitav niz lokalnih pića nastalih fermentacijom šećera.

⁵⁵⁵ Nitko od silnih *tužitelja* barem *kao olakotnu okolnost* nije naveo neprijepornu činjenicu kako milijarde hektara bilja oranica i travnjaka guta milijune tona CO₂ za fotosintezu, a atmosferi vraća milijune tona kisika – *nekorektna i nepotpuna optužnica!*

⁵⁵⁶ Krivac za klimatske promjene kojima je nastala pustinja bez sumnje nije čovjek.

Antropolozi tvrde da su se selili poljoprivrednici, a ne poljoprivreda sama. Najveće i najstarije naselje na tlu Hrvatske otkriveno na lijevoj obali Bosuta, na mjestu (umjetnom brežuljku) zvanom Tržnica u Vinkovcima, datirano je na 8 300 godina ili 6 300 godina prije Krista. To naselje je suvremenik Jerihona – prvog grada na svijetu, a izgradili su ga poljoprivrednici pridošli Dunavom iz bliskoistočnog izvorišta poljoprivrede (Defilipis 2002., Durman 2006.).

Žitelji poljoprivrednih naselja Panonije 6 000 godina prije Krista poznaju autohtoni uzgoj pšenice, ječma i lana, imaju udomaćenu ovcu, a narednih 4 000 godina na širem području su udomaćene nove, autohtone biljne i životinjske vrste; zob, raž, vinova loza, maslina, svinja, govedo. Snažniji vanjski utjecaj pripisuje se širenju udomaćenog konja (koji je isprva bio mliječna životinja) oko 3 000. godine prije Krista (s područja Ukrajine), što omogućava osvajačke pohode. Dolaskom Kelta, korištenje željeza za izradu poljoprivrednih alatki unapređuje poljodjelstvo Panonskog dijela Hrvatske, a ulaskom Illiryuma, kasnije Panonije i Dalmacije u gospodarski i pravni sustav Rimskog Carstva hrvatski prostor toga vremena postaje otvoren za sva dostignuća s područja Carstva. Illiryum nastavlja tradiciju uzgoja goveda, a zahvaljujući njezinu mlijeku krava postaje „druga majka čovječanstva“ (Stipić 2009.). Brojni povijesni izvori pokazuju da su Hrvati u razdoblju kada je uzgoj konja i uporaba konjske opreme bio uvjet uspješnog ratovanja imali vrlo razvijeno konjogojstvo. Rimska znanja i iskustva dopunjena dostignućima Gota i Avara postaju osnovica ekspanzije konjice i hrvatske organizacije vlasti. Rukopis iz 9. stoljeća *Tractatus de trina Deitate* opisuje kako su konji Trpimirove vojske prije bitke s Bizantincima, odnosno s vojskom dalmatinskih gradova, veselo poigrali, što je bio znak buduće pobjede.⁵⁵⁷

Središte i najbogatije nalazište fascinantne vučedolske kulture, koju su na terasi uz Dunav utemeljili indoeuropski keltsko-ilirski narodi je Vučedol kod Vukovara. Prvi europski kalendar, vučedolska golubica i čizmica, serijska proizvodnja metalnih sjekira, (2 600 g. pr. K.) i pribora za lijevanje kovina su dokazi fascinantne vučedolske kulture. Izgleda nestvarno: vučedolski ljevači su prije skoro 5 000 godina na stolu imali kalendar. Vučedol je neprijeporno civilizacijski skok, koji Europu postavlja u ravan s prvim kulturama Egipta, Mezopotamije i Kine.

Naši pretci (autohtoni ili doseljeni) ratuju sa zatečenim predilirskim i romanskim življem. Sukobi su u Istri najblaži, jer su se „naši“ kao stočari, spuštajući se sa svojim stadima niz Čićariju prema priobalnoj Istri postupno stapali s domicilnim življem. U središnjoj Dalmaciji, koja ima izgrađene gradove, sukobi i razaranja su dugotrajni (Salona), a zatečeno življe bježi na otoke. Ovdje Hrvati prihvaćaju maslinu, smokvu, rogač, vinovu lozu i kulturu vina, koja osobit zamah dobiva korištenjem vina u misnom slavlju, a koza i magarac postaju skromne domaće

⁵⁵⁷ Rukopis se pripisuje opatu Gotschalku, saskom teologu, kroničaru vremena koji na dvoru hrvatskog kneza Trpimira boravi od 846. do 848. i proširuje Benediktinski red u hrvatskim krajevima (samostan Rižinice pod Klisom).

životinje. Prirodni krajobraz (landscape) Sredozemlja na području krša mijenja praksa ograđivanja površine za uzgoj bilja kamenom ogradom zvanom „suhoziđe“, koje u kršu ostavlja trag kao antropogeni krajobraz – *Anthroscape* - vidljiv iz svemira.

Onovremeno obrazovani ljudi, odsluženi rimski vojskovođe na svoje posjede prenose nove sorte i dostignuća rimske poljoprivrede, u knjižnice donose djela rimskih pisaca o poljoprivredi, a ne manje značajno prihvaćaju i šire vrijednosni sustav u kojemu car Dioklecijan uzgoj kupusa stavlja ispred carske krune najvećeg carstva na Zemlji!

Starogradsko polje na otoku Hvaru je sedmi hrvatski zaštićeni kulturni krajobraz na UNESCO-ovom popisu svjetske baštine, najbolje sačuvani katastar na Sredozemlju, u kojem antička Grčka ostavlja sustav putova, terasa i parcela.

Čini se nestvarno da se Rimsko Carstvo hranilo kruhom od pšenice uzgojene u Egiptu, a u 2. stoljeću poslije Krista cijela sjeverna Afrika od Tunisa do Tangera bila je veliko, valovito, rimsko pšenično polje. Rimu je pošlo za rukom od stotina tisuća nomada stvoriti seljake, a ratnike „pustinjske vukove“ Berbere „skinuti s konja“ i u ruke im dati plug (Jacob H. E. 1957.). Dodajemo: 160 godina žešći i žilaviji otpor „plugu“ pružit će predhrvatsko ilirsko pleme Dalmati. Povijesni hod dovodi do raspada Rimskog Imperija na brojne državnice i feude; feudalac postaje vlasnik, gospodar i zaštitnik svoga zemljišta s pripadajućim kmetovima. Kao sudionik ratnih pohoda, feudalac iz svijeta donosi nova znanja, sorte povrća i voća, vještine uzgoja bilja i kulinarska umijeća.⁵⁵⁸

Naviklim na prisilu, Hrvatima ne pada teško zakon Karla Velikog, koji uvodi tzv. feudalno tropolje: jedna trećina atara „na odmoru-ugaru“, namijenjena ispaši stoke cijelog sela, s dozvolom slobodne ispaše po strništu poslije žetve žitarica, dakle na cijelom ataru. To unapređuje Hrvatima kao izvornim nomadima priraslo stočarstvo i selo.

Feudalni velikaši nisu bili samo izrabljivači, kao što se čita u školskim udžbenicima. Oni koriste svoj položaj za usađivanje svijesti o pripadnosti feudu, vjeri, narodu i domovini, dakle vjero-domoljublje, za novačenje ratnika za obranu doma, vjere, *ratnički duh* podanicima. Martirij obitelji Zrinski i Frankopan bdiye nad svijesti Hrvata feudalnog razdoblja, što će pjesnik August Harambašić opjevati stihom: „gdje slobode sad su dani što ih Hrvat cijenet zna, gdje su Zrinski, Frankopani, gdje su ona lava dva“.

Koncem feudalnog razdoblja nastat će rodovske zadruge (Jurić 2016.), a za potrebe držanja stoke grade se objekti povremenog konačenja članova zadruge uz stoku: *stanovi* u Slavoniji (Jurić 2016.), *salaši* u Srijemu (Rukavina 2012.), a *konaki* u Podravini (Feletar 2017.). Povijesna promjena je otkriće Amerike i širenje „američkih kultura“ po našim poljima (kukuruz, krumpir, duhan, paprika). Nastaje poseban plodored *Staro slavonsko tropolje; Pšenica* (za kruh) –

⁵⁵⁸ Sačuvana, bogata knjižnica moćne plemićke obitelji Zrinski iz 1660. godine ima kuharicu s preko 250 recepata (Varga 2016.).

Kukuruz (hrana za obitelj i krma za kravu, svinje, perad i konja kao vučnu silu i ponos Slavonca) – *Grahorica* (voluminozna krma za stoku). Za uništavanje korova naslijeđenih iz feudalnog razdoblja, (kojih se Slavonija do danas nije riješila), služila je konoplja, industrijska kultura i izvozni proizvod, a za gnojidbu „torenje ovaca“ na strništu. To je poslije sumerske – mezopotamijske i staroegipatske poljoprivrede, u kojoj se plodnost tla obnavlja poplavom (Nila, Eufrata, Tigrisa), neprijeporno jedini, praktički trajno održiv, najskladniji i najpovoljniji sustav uzgoja bilja na oranicama (Bašić, Herceg 2010.). Imperativ slavonskog trololja i održivosti sustava gospodarenja kao njegove najveće vrijednosti je neodvojiva povezanost uzgoja bilja i stoke, što osigurava plodnost tla i uravnoteženo kruženje tvari i energije u agroekosustavu (Bašić 2013.). Zahvaljujući krmi iz vlastitog uzgoja i napretku genetike i selekcije, stočarstvo doživljava procvat, a Hrvatska se našla među najvećim izvoznicama stoke u onodobnoj Europi, dugo držeći taj položaj, da bi primjerice baby-beef izvozila i u prebogatu talijansku Toscanu!

Početak kraja tog doba najavljuju strojevi: traktor potiskuje konja i grahoricu, njeno mjesto zauzimaju soja i uljana repica, sintetička vlakna i herbicidi istiskuju konoplju i lan, mineralna gnojiva stajski gnoj. Epilog: umjesto arkadije i „blagovanja s dušom“ (Bilić 2018., 2022.) slijedi grubo prizemljenje, *konzumacija hrane i fast food!*

ODLUČNO ZA RAZVOJ HRVATSKOG IDENTITETA – 19. STOLJEĆE

Diljem Europe selo je stoljećima srednjekovlja ishodište siromaštva, bolesti, nestašica, zaostalosti, praznovjerja, progona i spaljivanja vještica, koje u nas traje do Marije Terezije i Josipa II. Najteža je posljedica umiranje od gladi, duboko urezano u svijest svih naroda koji su o njoj znali, ali su bili nemoćni da bi pružili otpor.⁵⁵⁹

Ključni za povijest Hrvatske, selo, poljoprivredu i „ruralno“ su događaji iz 19. stoljeća. Otac nacije – dr. Ante Starčević osmišljava državno-pravne okvire nacionalnog identiteta, čvrste, dugoročne temelje i ciljeve hrvatske nacije rezolutnim riječima: „Ni pod Beč, ni pod Peštu već za slobodnu i samostalnu Hrvatsku“. Na putu provedbe tih zamisli na sceni se javljaju i drugi velikani utječući na oblikovanje identiteta i nacionalno sazrijevanje. Isti cilj iz ponešto

⁵⁵⁹ Od posljednjeg *Gladomora*, u danas ratnim požarom zahvaćenoj žitnici Europe – Ukrajini gladu u režiji *prve zemlje proletrskog internacionalizma* pomoreno je 3,5-5 milijuna Ukrajinaca. U kuće pomorenih dovode Ruse i „slučajno“ ih raspoređuju tako njihovim nedavnim izjašnjavanjem „demokratski“ – referendumom izglasana samostalnost i pripojenje Donbasa i Luganska izgleda logično opredjeljenje manjine. Djelotvornost sličnog *rukopisa, ispisanog agrarnim reformama* poslije oba svjetska rata, provjerena je od Osijeka do Virovitice, kada niču naselja ratnih dobitnika i dobivaju imena „zaslužnih“: Karadžićevo (kod Vukovara), Aleksandrovac (kod Slatine) Obilićevo (kod Virovitice), a dio naselja Gradina dobiva naziv Karadorđevo – da bi se proglasila granica do koje se prostire ... (zna se čiji) svet... sve je kao „slučajnost“!

drugačijeg kuta od Starčevića traži od njega stariji polaznik istog Kraljevskog učilišta u Pešti, biskup J. J. Strossmayer. Uzimajući u obzir iskustvo martirija Zrinskih (Feletar, Petrić, Šetić 2019.) u odnosu na Habsburge, svjestan realnosti povijesnih okvira, shvaćajući politiku kao „umijeće mogućeg“, a s njim je suglasan i iskusni, pronicljivi ban pučanin Ivan Mažuranić, biskup Strossmayer traži realniji, postupan i objektivno dostižan put k istom cilju, a to je austro-slavenska federacija. Razlika u polazištu prema istom cilju dovodi do suparništva i trajno razdvaja dva velikana. Stračević vjerskim krugovima prigovara mlakost i služenje tuđincima, krivicu za zaostalost masa i zloupotrebu različitosti vjera i jezika za širenje nacionalnog razdora.

Na kulturnom planu biskup Strossmayer se zauzima da hrvatski narod ide u korak s ostalim kulturno razvijenim narodima Europe, ističući važnost institucionalizacije znanosti i umjetnosti, koji su jamci stabilnog, slobodnog društva. U tu svrhu novčano je podupirao brojne prosvjetiteljske i kulturne djelatnosti u svim južno-slavenskim zemljama. Sveučilište i Akademiju u Zagrebu naziva „uzvišenim korporacijama“ i „zjenicom oka u glavi naroda našega“.

U svijetu tada najpoznatiji Hrvat, uvijek nepodijeljeno opredijeljen za dobrobit domovine, nesporno je i nepobitno Strossmayer. On igra ulogu »blaženog zaštitnika zemlje Hrvatske«, jedinstvena je osoba, donator, koji dovodi drvosječe iz Europe i smješta ih u sela (Josipovac, Jurjevac i dr.), od slavonske hrastovine gradi palaču Akademije, u ruci drži riznicu iz koje se po Slavenskom jugu podižu katedrale, knjižnice, Sveučilište, galerije slika, akademije, muzeji, arhivi, kipovi i dr. Kao put za izlaz iz zamke agresivne mađarizacije s jedne, germanizacije s druge, a nikad ugaslih ambicija onodobne Srbije za obnovu Dušanova carstva s treće strane, biskup Strossmayer nalazi u austroslavizmu i ćirilmetodskom pristupu, što oslikava riječju: „Narodna je knjiga i glavni plod duha svakoga naroda i glavno pomicalo njegova razvitka, pače u nesnosnim prilikama jedino sidro, koje ga čuva od propasti“.

Ostat će zapisan oprez, na koji upozorava godinu dana čekanja pristanka Bečkog dvora na osnivanje Akademije, jednakim oprezom protkan je prijedlog o nazivu Akademije sukladan s promišljanjem o državnom ustrojstvu austro-slavenskog juga Europe.⁵⁶⁰ Kao upravitelj

⁵⁶⁰ U pismu Serafinu Vannutelliju, papinskom nunciju u Beču od 2. prosinca 1885. godine biskup Strossmayer objašnjava viđenje onodobnih geopolitičkih prestrojavanja i svoju viziju balkanske federacije pod Habsburškom vladavinom: „Mađari već dva i više desetljeća posebno nastoje da srpski narod u Hrvatskoj i izvan Hrvatske za svoje ciljeve pridobiju i učine ih svojim nakanama posve odanim. Iskorištavaju u tu svrhu taštinu Srba koji smatraju da su ispred svih drugih pozvani da, uskrisivši carstvo svoga cara Dušana, jedini na Balkanskom poluotoku zavladaju... Mađarskim probitcima i nakanama odgovara da nadraže slavenski narod protiv slavenskog naroda te da Srbe nagovore da, s jedne strane, Hrvatska bude opljačkana i bačena u ropstvo; da se s druge strane, Bugari satru i učine nepomičnima, pa da oni uglavnom jedini vladaju i negdanje Dušanovo carstvo obnove.... Ja sam dabome najčvršće uvjeren da je na Balkanskom poluotoku jedino moguće, a po Bogu i moralnom zakonu valjano, imati bratsku federaciju raznih naroda, među kojim će narodima

biskupskog imanja, za sječu hrastovine biskupskih šuma naseljavanjem drvosječa iz Slovačke i hrvatskih krajeva, biskup Strossmayer podiže naselja Josipovac i Jurjevo. Novcem od sječe pokrenuo je gradnju palače Akademije na Zrinjercu u stilu *Toscane – firentinske renesanse*, započetu u kolovozu 1877., a završenu u ljeto 1880. Konačno, 9. studenoga 1884. pod svoj krov Akademija prima najveći poklon svoga pokrovitelja: 256 umjetnina, najviše slika (ukupno 235), a u njegovoj nazočnosti u palači Akademije otvorena je *Strossmayerova galerija*.

POLJOPRIVREDA I SELO U 20. STOLJEĆU

Očekivana prijelomnica – Svjetski samit o hrani – Rim 1996.

U drugoj polovici 20. stoljeća problem hrane se zaoštava i na globalnom planu, a umiranje od gladi pogađa nešto manje od jedne milijarde ljudi. Razlozi su kompleksni, s jedne strane zbog eksplozivnog porasta svjetske populacije, a s druge zbog onodobno već uznapredovale diferencijacije, tzv. bipolarne podjele svijeta na (razvijeni) Sjever i (nerazvijeni) Jug. Glad pogađa zemlje globalnog Juga, a s malo iznimke gotovo cijeli afrički kontinent, iscrpljen dugotrajnim ratnim sukobima koje potiče Sjever i otplatom dugova, u koje zemlje upadaju zbog trke u naoružanju, iz koje profit opet izvlači tržište oružja – globalni Sjever. Kako problem nedostatka hrane prerasta u globalni, agencija *Organizacije ujedinjenih nacija za hranu i poljoprivredu* – FAO 90-ih godina prošlog stoljeća poslije koordinirane, temeljite petogodišnje pripreme, saziva najveći do tada održani samit svjetskih vođa 194 države (predsjednika, okruženih glava, nacionalnih vođa) – *World food summit – Rome 1996.*, pod krilaticom *Food for all* (Hrana za sve!), čiju završnu deklaraciju – pod nazivom *Roman declaration* svečano potpisuju čelnici tih država.⁵⁶¹

U prvom javnom nastupu poslije oporavka od atentata, pozdravljajući skup Sv. Otac Ivan

dakako Slaveni igrati glavnu ulogu... Ponavljam iz svega svog srca: Hrvatska, kakva je vazda bila i kakva će vazda ostati, pravi je Božji dar uzvišenoj vladarskoj kući i svemu carstvu da na Balkanskom poluotoku obdrži prvo mjesto... da bi tome uzvišenom cilju Hrvatska mogla odgovoriti, treba prije svega da se na slobodu izvuče ispod stranog odlučivanja, tiranije i vlasti, te da se sebi samoj, to jest svojoj cjelovitosti, slobodi i snazi vrati. Meni se čini da je skrajnji čas da se jadnoj Hrvatskoj pomogne... danas mogu, kako se čini, počeci njena popravka i njezine snage biti ono, čega se Austrijsko Carstvo iz dana u dan sve većma trebati da svoju moćnu jakost i djelotvornost posvuda iskaže. U tom pogledu pitanje Hrvatske podnipošto nije, kako tvrde Mađari, samo nutarnje pitanje Ugarske, nego je pitanje cijeloga Carstva i uzvišene dinastije.“ Slobodu hrvatskoga naroda vidi u slozi s drugim narodima koji jednako složno i bratski s hrvatskim narodom „misle“, odnosno, koji hrvatski narod ne smatraju svojim slugom!

⁵⁶¹ Potpisnik je za Republiku Hrvatsku onodobni premijer Republike Hrvatske mr. sc. Zlatko Mateša.

Pavao II. svjetskim liderima upućuje riječi: *Wheat, not weapon!* (pšenica – ne oružju!). Dužnost je svjetskih vođa kruh naš svagdašnji osigurati svakom pojedincu na Zemlji, navodeći neospornu činjenicu da „majka Zemlja ima kruha za sve“. Dosljedan svom stilu, uz Svetog Oca najzapaženiji sudionik samita, lider Kube Fidel Castro s govornice poručuje: „Zvono koje danas zvoni za umrle od gladi, sutra će zvoniti za Čovječanstvo, ne nađemo li odgovor na goruće pitanje svjetske gladi.“ Tako su se s Kube u novom kontekstu čule riječi velikog prijatelja Kube – „Ne pitaj za kim zvono zvonit!“

Akademik Vladimir Stipetić (2019.) upozorava kako je razvitak poljoprivrede put općem razvitku. Ni to, niti brojna upozorenja HAZU-a sa skupova, o kojima će biti riječ, upućena donositeljima razvojnih odluka o potrebi brige za vlastitu proizvodnju hrane i održavanja demografske slike, nisu naišla na primjeren odjek. S „raskrižja“ iz naslova Nacionalnog izvješća za samit u Rimu, uz neke izuzetke (Bašić, Bićanić, Fuchs, Mirošević 1999.) očito se nije pošlo pravim smjerom (Bašić 1996., 1997.). Niz događaja na izmaku prve četvrtine stoljeća najavljuje stoljeće burnije od prethodnog, a aktualni ratni događaji u srcu Europe i na Levantu potvrdili su dalekovidnost vizije *Utemeljitelja Hrvatske akademije znanosti i umjetnosti*.

21. STOLJEĆE I PRINOS HAZU-a VIZIJI HRVATSKE TOSCANE

Hrvatska akademija znanosti i umjetnosti od utemeljenja stoji dosljedno na crti sintagme svoga *Utemeljitelja*. Već na prvim koracima mlade države 1994. organizira programski znanstveni skup naslova „Poljoprivreda i proizvodnja hrane u novom europskom okruženju“ i nedvojbeno jasno poručuje nadležnim donositeljima odluka i javnost: „Trebamo učiniti napore da se popravi status poljoprivrede u Hrvatskoj, što uključuje i nužnost da se o poljoprivredi i svim pitanjima vezanim za tu oblast gospodarstva ne odlučuje bez struke. Samo tada će se moći provoditi sustavna agrarna politika i znati odgovornost za njenu provedbu.“ (M. Macelj-ski 1994.). – apel je ostao bez odjeka!

Na provedbi vizije svoga *Utemeljitelja*, Hrvatska akademija znanosti i umjetnosti putem Razreda za prirodne znanosti djeluje od osnutka do danas. U tome su sudjelovali značajni umovi hrvatske znanosti u poljoprivredi i šumarstvu (Kišpatić, Tavčar, Gračanin, Ogrizek, Macelj-ski, Mihalić, M. Anić, Klepac, Prpić, Vidaković, Matić), a okvir i prostor za djelovanje i uključivanje kruga iz šire akademske zajednice daje Znanstveno vijeće za poljoprivredu i šumarstvo i druga znanstvena tijela preko kojih je organizirala brojne skupove za kontinentalnu i sredozemnu Hrvatsku. Izdajamo okrugli stol Odsjeka za ekonomska istraživanja (akademik G. Družić) iz 2014. u suradnji sa Sveučilištem u Zagrebu sa zbornikom naslova „Razvojni potencijali hrvatskog gospodarstva“, u kojemu su posebna tema razvojni potencijali hrvatske poljoprivrede (Bašić, Tomić 2014.). Od izdavačkih pothvata izdajamo kako je onodobni pred-

sjednik HAZU-a akademik Kusić utemeljio *Odbor za zaštitu dobara od nacionalnog interesa HAZU*, koji je pokrenuo i ostvario izdavački pothvat *Hrvatska prirodna bogatstva i kulturna dobra – zaštita i odgovorni razvoj*, a 2016. je predstavljen I. dio – *Hrvatska prirodna bogatstva*, s opisom agroekoloških prilika, vode, hrvatske agrosfere kao dijela te *nacionalne riznice*.

Nemjerljiva šteta i „grandiozni korak unazad“ za poljoprivredu bila je privatizacija i usitnjavanje državnog poljoprivrednog zemljišta, u koju se pošlo „s grlom u jagode“ bez osmišljene strategije razvitka koja bi taj proces usmjerila na racionalno korištenje zatečenih, izuzetno vrijednih resursa: plodnog i uređenog zemljišta,⁵⁶² znanja, a nadasve iskusnih, dokazano sposobnih stručnjaka, strojeva, opreme i objekata, riječju, bez trunke pretjerivanja nemjerljivo vrijednog hrvatskog nacionalnog blaga! Brzim postupkom uništeni su kombinati, sotonizirani znanstvenici i učilišta koja su ih servisirali, a država se oslanja na koncept „na uvozu temeljnog gospodarstva“. Zemljištem dijela kombinata danas upravlja strani kapital, jedemo hranu iz uvoza neoznačenog porijekla, s rizicima koji (još) nisu ni sagledivi.⁵⁶³ U nas ne znate ni državu iz koje potječe odmrznuto meso! Imamo privatizacijom nastala imanja novopečenih poljoprivrednika, koji su bez struke i znanja potpuno nespremni dočekali konkurenciju s tržišta EU-a. Vlasnici s lokalnim vodičem obilaze „svoja“ imanja i traže da im kanale (u njima su johe zrele za sječu) čisti država, kad je već dala zemljište, a profit iz poljoprivrede ulažu u nov(ij)e terence, nekretnine ili podizanje životnog standarda. Država daje potporu konceptu: „izvoz poljoprivrednika (i pražnjenje Slavonije), a uvoz hrane!“ Nemoćni pred viđenim, poljoprivrednici se „tješe“ pompozno najavljenim povećanjem poticaja.

Naša brojna upozorenja, davana jedino nam dostupnim sredstvima – pisanom i izgovorenim riječi (Bašić 1997., 2014., 2016., 2017., 2019., 2022.; Bašić, Tomić 2014., 2016.; Tomić i sur. 2015., 2018. i 2020.; Kisić, Tomić 2021.), sva ostaju bez odjeka. Nažalost, premda potkrijepljeno uvjerljivim argumentima iz pera kompetentnih, za iste zamisli zauzetih uglednika i njihovih udruga, jednako je prošlo upozorenje izrečeno 2017. na 650 stranica knjige „Boj za živo selo“, premda se ostvaruje, u težim okolnostima „globalnog preslagivanja“, koje nisu bile niti su mogle biti ni u primisli autora toga svakog uvažavanja vrijednog štiva (Salaj, Kovač 2017.).

U svakom slučaju, učinak ignoriranja riječi akademske zajednice i djelotvornog uklanjanja struke iz odlučivanja u i oko poljoprivrede, u čemu je nekompetentni ministar/ministrica samo jedan, doduše važan dio, ima teške, još uvijek nesagledive posljedice. Njih ponajbolje

⁵⁶² Među zemljama EU-a s uspješnijom poljoprivredom je Slovačka, koja je također prošla tranziciju u tržišno gospodarstvo, ali nije dopustila usitnjavanje poljoprivrednog zemljišta.

⁵⁶³ Istodobno u talijanskoj Toscani i u osrednjem restoranu i mesnici možete naručiti narezak od mesa poznatog vlasnika, u čijemu je svinjcu, pašnjaku, masliniku uzgojena svinja čije meso kupujete. Obitelj mesara s djecom za vikend obilazi „svoje svinje“ što se tove za obiteljsku mesnicu, djeca ih časte keksima, i slasticama, rastu i mentalno se razvijaju s ruralnim vrijednostima u ljubavi za životinju i poljoprivredu.

oslikava usporedba godišnje vrijednosti poljoprivredne proizvodnje, koja je 1992. godine, praktički bez potpora iznosila 32 milijarde HRK, a uz *jedan gorski masiv* eura ulupanih u potpore, vrijednost poljoprivredne djelatnosti u 2018. godini pala je na za državu velikih potencijala nedopustivo malih 17,3 milijarde kuna (Vučković 2019.). Dobitnike izbora u *superizbornoj 2024. godini* kao prijeka zadaća čeka demografska obnova kroz oporavak hrvatske poljoprivrede - „uspavanog gorostas“ hrvatskog gospodarstva.

ZAKLJUČCI

Rezultati raščlambe razvoja poljoprivrede na hrvatskim prostorima od autohtonih početaka do danas, fokusirani na sintagmu đakovačko-srijemskog biskupa *Hrvatska Toscana* upućuju na zaključke:

1. Poljoprivreda se na hrvatskim prostorima od početaka sjedilačkog načina života razvija kao autohtona djelatnost, a dolinom Dunava u Panoniju pristižu i poljoprivrednici s ishodišta u Mezopotamiji. Predpovijesno naselje u Vinkovcima je suvremenik Jerihona, a Vučedolska kultura civilizacijski skok Europe, kojim ona staje uz rame s ishodištem sedentarnog života u Mezopotamiji.
2. Prolazeći kroz povijesne mijene, ovi prostori pamte naprednu poljoprivredu Rima, obnovu u feudalnim, a pad u turskim vremenima. Prijelomnica je bila fiziokratskim pokretom potaknuto oslobađanje kmetstva i tim događajem inicirane promjene. Na njihovu valu u duhovno-svjetovnom krugu đakovačko-srijemskog biskupa nastaje sintagma *Hrvatska Toscana*, kao iznadvremenska vizija mjesta Hrvatske u pretpostavljenoj austro-slavenskoj federaciji.
3. Razvoj poljoprivrede u obje zajedničke države prate povremeni usponi i zastoji, da bi samostalnost ostvarila s razvijenom poljoprivredom, što oslikava podatak kako je godišnja vrijednost poljoprivredne proizvodnje Hrvatske, praktički bez potpora 1992. godine iznosila 32 milijarde HRK. Rezultat okrenutosti uvozu, usprkos silnim potporama, je da da poljoprivreda pada u sunovrat i 2018. god. ta vrijednost iznosi 17,3 milijarde kuna godišnje. Poslije tri desetljeća samostalnog razvoja daleko smo od samodostatnosti u opskrbi svojom hranom, uz zabrinjavajući demografski pad kao posljedicu.
4. Beziznimno, svi dobitnici izbora koji su 2024. godine pred nama, doći će pred najpriječu zadaću – demografska i s njom najuže povezana obnova i oporavak hrvatske poljoprivrede i sela. Tim smjerom osmišljenim aktivnostima putokaz poljoprivredi kao „*uspavanom gorostas*“ hrvatskog gospodarstva je vizija *Utemeljitelja HAZU-a Hrvatska Toscana*.

5. Sve aktivnosti u tom smjeru mogu računati na punu potporu za ta pitanja zaduženog tijela Hrvatske akademije znanosti i umjetnosti.

LITERATURA

- Bašić, F. (1996). Croatian agriculture at the crossroads, The country position paper of the Republic of Croatia, Special edition for World Food Summit – Rome 1996., The Ministry of agriculture and forestry, (edited by: Bašić F. - coordinator, members of editorial board: Caput P., Bičanić V., Kralik G., Piližota V.), Printed by Prosvjeta Bjelovar, Zagreb, p.153.
- Bašić, F. (1997). *Hrvatska poljoprivreda na raskrižju* – Nacionalno izvješće za Sastanak na vrhu o prehrani u svijetu Rim 1996., Nac. odbor (predsj.: V. Bičanić), Ministarstvo polj. i šum., (ur. F. Bašić), Zagreb, 330 str.
- Bašić, F. Bičanić, V., Fuchs, R., Mirošević, N. i 32 sur. (1999). *Smjernice razvitka poljoprivrede Zapadnog Srijema na pragu novog milenija*, zbornik znanstvenog skupa povodom 100 godina Poljoprivredne škole u Iloku, (gl. ur.: F. Bašić).
- Bašić, F. (2013). The Soils of Croatia, World Soil Book Series, International Union of Soil Sciences, editor Alfred E. Hartemink, Springer Verlag, p. 179. Dordrecht, Heidelberg, New York, London;
- Bašić, F., Tomić, F. (2014). Poljoprivreda kao razvojni potencijal hrvatskog gospodarstva, *Zbornik radova Razvojni potencijali hrvatskog gospodarstva*, HAZU, Ekonomski fakultet SUZ (ur. G. Družić, I. Družić), Zagreb, 143-176.
- Bašić, F. (2015). Guidelines of Sustainable Soil Tillage System in Croatia (Contribution to Sustainable Land Management in 2015 – Intern. Year of Soils), *Advances in Plant and Agriculture Research* 2 (3),
- Bašić, F., Tomić, F. (2016). Bogatstvo hrvatske agrosfere biljnim vrstama, poglavlje u knjizi *Prirodna bogatstva, prva knjiga dvoknjižja HAZU, Prirodna bogatstva i kulturna dobra RH* (uredništvo: Odbor za zaštitu dobara od nacionalnog interesa, glavni urednik: akademik V. Neidhardt), naklada HAZU (za nakladnika: akademik P. Rudan), Zagreb, str. 187-193.
- Bašić, F., Tomić, F. (2016). Poljoprivredno tlo kao dobro od nacionalnog interesa, poglavlje u knjizi *Prirodna bogatstva, prva knjiga dvoknjižja HAZU, Prirodna bogatstva i kulturna dobra RH* (uredništvo: Odbor za zaštitu dobara od nacionalnog interesa, glavni urednik: akademik V. Neidhardt), naklada HAZU (za nakladnika: akademik P. Rudan), Zagreb, str. 177-187.
- Bašić, F. (2016). Uloge tla koje treba obuhvatiti pravnom zaštitom, *Radovi okruglog stola: Pravna zaštita tla*, Hrvatska akademija znanosti i umjetnosti, (ur. J. Barbić), Zagreb, str 19-53.
- Bašić, F. (2017). Tlo i hranu u zemljama jugoistočne Europe treba staviti pod djelotvoran nadzor!!! Otvoreno pismo stručnoj i široj javnosti jugoistoka Europe, *Agroglas*, dvotjednik Glasa Slav. za polj. proizv. hrane, selo i ljubitelje životinja, br 425, 13.9. 2017., Osijek, str. 62-63,

- Bašić, F. (2018). Zaštita tla i voda – ključno pitanje opskrbe hrvatskog uzobalja hranom i vodom (povodom međunarodnog desetljeća tla 2015 – 2024. i Svjetskog dana voda), Monografija *S vjetrom u prsima*, 15. Međunarodni sajam zdrave hrane, ljekovitog bilja i zelenog poduzetništva, (ur. V. Kraljević), Dubrovnik, str. 161-163.
- Bašić, F. (2019). *Zaključci znanstvenog skupa Akademije poljoprivrednih znanosti Razvoj hrvatske poljoprivrede u skladu sa Zajedničkom poljoprivrednom politikom EU*, Zbornik Akademije polj. znanosti, izdavač: SUZ, AFZ (urednik: akademik F. Tomić), str. 51-53.
- Bašić, F. (2022). *Učinci tla u ekosustavu – niti živopisne tkanice Slavonije, Baranje i Srijema*, izvorni znanstveni članak, Radovi znanstveno-stručnog skupa u organizaciji HAZU, Zavod za znanstveni i umjetnički rad u Požegi, 11, str. 7-33.
- Bašić F. (2022^a). Gdje griješimo u poljoprivrednoj politici? Treba li aktualnoj hrvatskoj vladi poljoprivreda?, *Perspektive*, Zagrebačka inicijativa zaklade Konrad Adenauer 3-4, str. 20-39, Zagreb.
- F. Bašić, (2022^b). *Hrvatska Toskana-nadvremenska vizija J.J. Strossmayera*, 5th International Rural Tourism Congress, Congress proceedings, 824-849, Cavtat,
- Bilić, A. (2012). Literarna Slavonija, zemlja ratara i bečara, Zbornik radova okruglog stola *Zemlja*, HAZU, Centar za znanstveni rad u Vinkovcima, (ur. S. Matić), Zagreb-Vinkovci, 81 – 110.
- Bilić, A. (2018). Rijeka Bosut u hrvatskoj književnoj hidrografiji i kulturnoj geografiji Pobosuča, Zbornik zn. skupa HAZU, *Rijeka Bosut i Pobosuča u prošlosti, sadašnjosti i budućnosti*, (ur. S. Matić, A. Bilić), Zagreb-Vinkovci, 211-261.
- Bilić, A. (2022). *Arkadija*, rukopis, 1 str. Vinkovci.
- Durman, A. (2005). *Stotinu hrvatskih arheoloških nalazišta*, Leksikografski zavod M. Krleža, (ur. rednik: A. Durman), Zagreb.
- Feletar, D. (2017). *Geografsko-geološki položaj, geneza i naseljenost Đurđevačkih pijesaka*, Znanstveni skup u organizaciji Zavoda za znanstveni i umjetnički rad HAZU Koprivničko križevačke županije, Znanstvenih vijeća za zaštitu prirode, za poljoprivredu i šumarstvo HAZU, (ur. Tomić, Feletar, Bašić), Križevci, 1- 45.
- Feletar, D., Petrić, H. Šetić, N. (2019). *Zrinski & Frankopani, 100 godina od povratka u domovinu*, monografija, u nakladi izdavačke kuće Meridijani, 359 str., Zagreb.
- Gottschalk, (2024). *Hrvatska enciklopedija, mrežno izdanje*, Leksikografski zavod Miroslav Krleža, 2013 – 2024., Pristupljeno 17.1.2024. <https://www.enciklopedija.hr/clanak/22859>.
- Jacob, H. E. (1957). *Šest hiljada godina kruha (Sechs tausend Jahre Brot)*, Kultura, Zagreb.
- Jug, I., Jug, D., Brozović, B., Vukadinović, V., Đurđević, B., *Osnove tloznanstva i biljne proizvodnje*, sveučilišni udžbenik, Sveučilište J.J. Strossmayera, fakultet agrobiotehničkih znanosti, 528 str.
- Jurić, I. (2013). *Podrjetlo Hrvata, Genetički dokazi autohtonosti*, II. dopunjeno izdanje, Matica hrvatska, Ogranak MH u Vinkovcima, Nova stvarnost, Institut Ivo Pilar, Zagreb, 342. str.
- Jurić, I., (2013). Počeci poljoprivredne proizvodnje na hrvatskom povijesnom području, *Agri-*

- culturae conspectus scientificus*, Vol 67(4). 181-193, Vinkovci.
- Kisić, I., Tomić, F. i 36 suradnika (2021). *Obnova poljoprivrede i ruralnog prostora na potresom pogođenom području Banovine*, studija HAZU – Zn. vijeće za polj. i šum., Akademija polj. znanosti, SUZ – AFZ, i RGN fakultet (uredništvo: F. Bašić, F. Tomić, I. Kisić), Zagreb, 172 str.
- Maceljki, M. (1994). *Pozdravna riječ na skupu HAZU, Melioracijske mjere u svrhu unapređenja ruralnog prostora, s težištem na Nacionalni projekt navodnjavanja*, (ur. M. Maceljki, F. Tomić), Zagreb, str. 7-21.
- Mirošević, N., Hlača, M. (2015). *Vinogradarski poliptih*, Bratovština hrvatskih vinskih vitezo-va, Zagreb.
- Pretty, J., Sutherland, W. J., Ashby, J., Auburn, J., Baulcombe, D., Bell, M., Bentley, J., Bickers- steth, S., Brown, K., Burke, J., Campbell, H., Chen, K., Crowley, E., Crute, I., Dobbelaere, I., Jones, G. E., Monzote, F. F., Charles, H., Godfray, J., Griffon, M., Gypmantisiri, P., Haddad, L., Halavatau, S., Herren, H., Holderness, M., Izac, A., Jones, M., Koochafkan, P., Lal, R., Lang, T., McNeely, J., Mueller, A., Nisbett, N., Noble, A., Pingali, P., Pinto, Y., Rabbinge, R., Ravindranath, N.H., Rola, A., Roling, N., Sage, C., Settle, W., Sha, J. M., Shiming, L., Simons, T., Smith, P., Strzepeck, K., Swaine, H., Terry, E., Tomich, T.P., Camilla, T., Trigo, E., Twomlow, S., Vis, J.K., Wilson, J., Pilgrim, S., (2010). The top 100 questions of impor- tance to the future of global agriculture *International journal of agricultural sustainability* 8(4), 17-47 p.
- Perović, L. (2015). *Kraljevina Srba, Hrvata i Slovenaca (1918–1929) / Kraljevina Jugoslavija (1929–1941): nastanak, trajanje i kraj*, 26 str. <https://yuhistorija.com/serbian/doc/>
- Stipić, N., (2009). *Zavod za stočarstvo, Znanost i struka*, poglavlje monografija Agronomskog fakulteta povodom 90 godina djelovanja, 89-198 str., Zagreb.
- Krležijana (1993). *Strossmayer, Josip Juraj*, natuknica, Leksikografski zavod M. Krleža, gl. ur.k: V. Visković, Zagreb.
- Tomić, F., Kralik, G., Krička, T., Guberac, V., Bašić, F., Kovačević, J., Mijić, P., Mioč, B., Kova- čević, V., Franić, R. (2015). Aktualno stanje u hrvatskoj poljoprivredi i smjernice njezina razvoja s naglaskom na poljoprivredi Istočne Hrvatske, *Zbornik radova zn. skupa HAZU, Proizvodnja hrane i šumarstvo – temelj razvoja Istočne Hrvatske*, str. 3–25, Osijek – Zagreb.
- Tomić, F., Krička, T., Ban, D., Ban-Goreta, S., Šatović, Z., Oplanić, M., Pinzan, E., Bašić F. (2020). Ocjena stanja i putokaz održive intenzifikacije hrvatske poljopri vrede u uvjetima klimatskih promjena, s naglaskom na Istru, *Zbornik znanstvenog skupa u povodu 145. obljetnice Instituta za poljoprivredu i turizam Održivi razvoj poljoprivrede i turizma u kon- tekstu klimatskih promjena*, str. 1-27, Poreč.
- Tomić, F., Bašić, F., Husnjak, S., Mustačić, I. (2018). Smjernice primjene navodnjavanja na po- dručju Pobosuča, *Zbornik radova sa zn. skupa HAZU, Rijeka Bosut i Pobosuču u prošlosti, sadašnjosti i budućnosti*, (ur. S. Matić, A. Bilić) 191-211.
- Tomić, F., Tomić, Filip (2022). Povijest obrazovanja u hrvatskoj poljoprivredi, s naglaskom na sjeverozapad Hrvatske, *Cris*, god. XXIV, br.1, str. 22-34.

- Varga D. (2016). *Hrana, kuhinja i blagovanje u doba Zrinskih*, Meridijani, Zagreb.
- Vučković, M. (2019). *Godišnje izvješće o stanju poljoprivrede u 2018. godini*, Ministarstvo poljoprivrede, glavni urednik Nikša Tkalec, Zagreb, 202 str. <https://poljoprivreda.gov.hr/>.
- Winiwarter, V. (2015). Soils and history, Solution under foots, special edition of Task force Soil matters, on behalf of Intern. Union of Soil Scie.

SUMMARY

CROATIAN TUSCANY: A UNIQUE PERSPECTIVE OF AGRICULTURE DEVELOPMENT BY JOSIP JURAJ STROSSMAYER, BISHOP OF ĐAKOVO-SRIJEM

Abstract: The flood of new terms on sustainable development with pretensions to evergreen use shows the laudable imagination of the authors, but many of them are actually *deja vu* (already seen). A vision beyond time are the words Croatia Toscana of the Đakovo bishop-founder of Croatian Academy of Sciences and Arts, with which he describes Croatia's place in the vision of the Austro-Slavic federation, which was shattered in the assassination of the visionary of the Serbian world in Sarajevo. With a time gap of about a century and a half, today we see those words as an announcement of the sustainable development of post-industrial society at the peak of the Anthropocene. The starting point of the vision is the physiocratic thought of the French economist. The paper describes the historical development of agriculture in Croatian areas from the beginning of sedentary life in the Neolithic (Vinkovci, Vučedol), through the arrival of Croats to the Pannonian area and Ancient Rome, to the current global rearrangements, which have affected the granaries of Europe and the world. The work focuses on the syntagm of the spiritual leader of the Croats of his time, the Đakovo-Srijem bishop J.J. Strossmayer's Croatia Toscana, with which he depicts Croatia's place in the Austro-Slavic federation that was never created, and with good intentions, designed in the spirit of that time. If academician Krleža had not criticized the bard of left-wing political affiliations painted in October with his sarcastic reference to that phrase, it would have gone unnoticed. We want to point out the genius of the Founder of HAZU towards agriculture, forestry and the hard worker on the arable land (see below the title!) this phrase is ahead of the time and a timeless vision of sustainable development uttered far before the Anthropocene and its spectacular changes! The modernity of the phrase is confirmed by a series of current events on the geopolitical atlas of the world confirming self-sufficiency in food production, in accordance with the apparently marginalized recommendation of the Rome Declaration of the World Food Summit (Rome 1996). It is not about closing the economy, but about the fact that the war conflicts (Ukraine/Levant) reveal the vulnerability of the land, sea and air delivery routes of the world exchange of goods, and fossil energy sources have become an (under) equally insecure and unstable support. Because of this and a number of reasons that will be discussed, it is likely that (economically, environmentally, socially) sustainable development in the post-industrial era of the Anthropocene will find support in the „global return to the roots“, which means „on photosynthesis-based economic branches“, in the first place agriculture, with which culture began. Sustainable intensification of

Croatian agriculture, as a concept for which we advocate, is a contribution to the vision of the Founder of HAZU and an indisputable path in the direction of Croatian Tuscany. The concept is in agreement with the determination and measures of the EU aimed at agriculture and rural development.

Key words: Croatian Toscana, sustainable survival based on photosynthesis, sustainable intensification of agriculture, food self-sufficiency.